

Створення таких оціночних нормативів повинно відбуватись на основі спеціальних досліджень при залученні широкого кола фахівців з теорії права, кримінології, управління органами внутрішніх прав, соціології злочинності та ін. Чільне місце у цій роботі повинні займати дослідження громадської думки щодо діяльності міліції та стану правопорядку у країні. Саме захист громадян, їх прав, майна, життя та здоров'я є головним предметом діяльності органів внутрішніх справ, а отже, громадська думка, незважаючи на всі свої недоліки (суперечливість, подекуди низький рівень компетентності) є одним з головних джерел інформації для оцінки діяльності правоохоронних органів.

Список літератури: 1. Баранов Н.Н., Кондратюк Л.В. Методика оценки эффективности деятельности следственного аппарата. М., 1976. 2. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. М., 1999. 3. Волон В.Г. Оценка эффективности расследования преступлений // Проблемы предварительного следствия. Волгоград, 1980. 4. Ипакян А.П. Методологические основы оценки эффективности деятельности органов внутренних дел М., 1976.

Надійшла до редколегії 07.10.04

В.Є. Христенко

РОЗРОБКА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАПРЯМКУ СУЧАСНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ

Слово «віктимологія» все частіше чути серед різних прошарків населення, вже багато людей розуміє його значення – це комплексне вчення про осіб, які перебувають у кризовому стані (жертви злочинів, стихійних лих, катастроф, економічного та політичного відчуження, біженці тощо), і засобах допомоги таким жертвам.

Віктимологія вивчає закономірності поведінки жертви, процеси перетворення людини в жертву, соціальні процеси, внаслідок яких окремо взяті індивіди і цілі соціальні групи піддаються різного виду катуванням тощо.

Питання віктимології стали об'єктом досліджень лише з часів Другої світової війни. У 1945 році в Японії і трохи пізніше в 1948 р. в Німеччині з'явилися публікації з нового наукового напрямку – віктимології. З дуже невеликим запізненням, практично одночасно дослідження з віктимології почали проводитися в США і деяких європейських країнах.

Не дивлячись на те, що в країнах колишнього СРСР потерпілими від другої світової війни є фактично все населення, віктимологія в нашій країні почала розвиватися тільки наприкінці 80-х років. У 70-х роках Л.В. Франк опублікував першим в СРСР праці по віктимології, його підтримав Д.В. Рівман. Проте віктимологія як самостійний напрям наукових досліджень одержала свій розвиток в нашій країні тільки після розпаду СРСР.

У процесі розвитку вітчизняної віктимології проблема потерпілого від злочину впродовж довгих років вивчалася (що спостерігається і тепер у рамках юридичних дисциплін або у зв'язку з ними).

До середини 80-х – початку 90-х років оцінка ролі і значення віктимологічних досліджень помалу змінюється. Кризові ситуації в країнах пострадянського блоку, зміни в способі життя цілих поколінь, загострені швидкоплинніс-

тю, різноманітністю і невизначеністю соціальної ситуації, не могли не позначитися на зміні соціального відношення до віктимологічних проблем.

До кінця ХХ ст. у всьому світі, а особливо в країнах СНД, стали виявлятися тенденції, які можна охарактеризувати як передумови розвитку кризи адаптаційних можливостей людства. Люди не в змозі протистояти постійним порушенням душевної рівноваги, що відбуваються в результаті ломки стереотипів і краху ідеалів, викликаних безліччю причин (зміни офіційної державної ідеології, різкі скачки в розвитку інформаційних технологій, зняття бар'єрів і заборон та ін.).

Відчуття наближення уселенського хаосу і кінця світу стало, мабуть, достатньо часто зустрічатися в реальному житті людства і понад усе – в країнах СНД. Так, за даними дослідників, понад 80 % мешканців великих індустріальних міст України відчувають нестачу захисту від злочинності, та і взагалі лише 3-6 % жителів задоволені станом своєї безпеки.

У зв'язку з цим турбота про безпеку населення і його захист від будь-яких видів загроз н загальнонаукового значення.

У Росії і Україні проблемами віктимологічних досліджень займалися і займаються Л.В. Франк, Д.В. Рівман, В.С. Мінська, Г.І. Чечель, Ю.М. Антонян, А.Л. Ситковський, В.А. Туликов, В.С. Христенко. І це перелік далеко не повний, він постійно доповнюється молодими дослідниками, що доводить затребуваність суспільством віктимологічних знань.

Пізнання соціальних закономірностей функціонування віктимності як своєрідного виду соціальних девіацій вимагало інтеграції наукового знання, розгляду проблеми віктимології в комплексі її проявів, взаємозв'язків і взаємозалежностей, що дозволяють зрозуміти і сформулювати теоретичні основи віктимологічної політики і профілактики злочинів. Саме в цих напрямках і йде розвиток сучасної віктимології.

Як віктимологічні дослідження можна використовувати на практиці? Дані про жертву можуть бути корисними як для вивчення причин і умов злочинності і віктимізації, так і для вирішення конкретних проблем слідства – пошуку особи, що скоїла злочин, кваліфікації її діяння, визначення ступеня провини, диференціації покарання, вживання адекватних профілактичних заходів.

Наприклад, узагальнення відомостей про жертви серійних сексуальних вбивств (вік, спосіб життя, соціально-психологічний статус та ін.), способів скоєння злочину (несподівані напади, заманювання жертви за допомогою обману, відсутність або наявність на тілі потерпілого слідів садистських дій, катувань та ін.) допомагає створенню психологічного портрета злочинця, полегшує його пошук.

Встановлення стану жертви (зокрема, стани безпорадності або залежності від злочинця) може допомогти правильно кваліфікувати злочинне діяння, визначити наявність і ступінь провини злочинця, диференціювати покарання.

Типізація ситуацій взаємодії злочинця і жертви з урахуванням ролі осіб, яким завдається шкода, дозволяє не тільки розібратися в особливостях детермінації злочинних дій, але і допомогти у виробленні способів оптимальної

поведінки потенційної жертви. Розробка і навчання навикам протистояння віктимізації – один з напрямів віктимологічної профілактики.

В той же час мова про віктимологію як про окрему наукову дисципліну може йти у випадках, коли дані про жертву самотійно, без урахування відомостей про злочинця і ситуацію можуть допомогти рішенню практичних питань. В даний час віктимологія все частіше самотійно досліджує проблеми соціально-психологічної реабілітації потерпілих від злочину, компенсації заподіяного жертві збитку.

Так, багато років публікуються огляди віктимізації в США, які свідчать про високу прикладну цінність таких досліджень для розуміння злочинності, закономірностей її розподілу і відношення населення до проблеми злочинності в країні. В результаті цих загальнодоступних публікацій, враховуючи викладені матеріали, приблизно половина всього дорослого населення США обмежували або змінювали форми своєї соціальної активності за допомогою застосування особових обмежень, захисту домоволодіння, створення колективних форм захисту від злочинності і т.п.

Вивчення віктимологічних питань у нашій країні здебільшого здійснюється представниками юридичних наук. Але, як доводить життя, розглядати всі аспекти віктимології треба з усіх боків. Людина, яка опинилася в ситуації жертви, сприймає цю ситуацію, аналізує її, щось запам'ятовує, а щось намагається забути. Все це психічні процеси, які повинні дослідити фахівці-психологи і допомогти правоохоронцям в їх складній роботі. Адже дуже часто злочинці використовують психологічні засоби впливу на своїх жертв, ураховують психологію поведінки потерпілих і правоохоронців. І дуже часто без допомоги фахівця-психолога майже неможливо довести причетність конкретної особи до злочину і одержати працівнику правоохоронних органів необхідну інформацію від жертви злочину.

Як доводять події останніх часів, ніхто не застрахований від захоплення заручників під час терористичного акту, від того, щоб не стати жертвою техногенних катастроф чи природних катаклізмів. У цих випадках в першу чергу потерпілі страждають не від фізичних ушкоджень, а від різноманітних психічних розладів. Зараз існують фахівці в галузі надання психологічної допомоги, але вони зазвичай працюють з клієнтом в тиші кабінетів. Спеціалістів, які б могли надати оперативну експрес-допомогу постраждалим безпосередньо після закінчення трагічної події, обмаль.

І мабуть природно, що в одному з провідних університетів МВС України одержав свій розвиток напрямок науково-практичних досліджень у галузі віктимології. За останні роки з метою підготовки фахівців для роботи практичними психологами в ОВС на кафедрі прикладної психології НУВС було розроблено спеціалізований навчальний курс «Психологія жертви», видані навчальні посібники «Психологія жертви», «Психологія поведінки жертви».

Під керівництвом професора Друзя В.А., проводяться дослідження, метою яких є розробка адекватної оцінки моральної шкоди, якої зазнала людина внаслідок того чи іншого злочину. Також на кафедрі розроблені основні підходи щодо побудови віктимологічних карт, які дозволяють в

значній мірі поліпшити оперативний аналіз кримінальної обстановки у конкретному районі.

Це робить можливим здійснювати підготовку спеціалізованих фахівців-психологів, які б могли забезпечити психологічних супровід діяльності ОВС і надавати психологічну допомогу правоохоронцям, членам їх сімей, потерпілим від злочинів.

Ще одне питання, яке потребує вирішення – це обґрунтування і розробка державних програм захисту жертв злочинів, відшкодування їм заподіяної шкоди, надання різноманітної допомоги (юридичної, медичної, психологічної, соціальної тощо).

У розвинених країнах вже давно існують інститути компенсації шкоди, яку зазнали жертви різноманітних злочинів. Так, у Японії в 1973 р. було організоване Товариство за введення інституту компенсації потерпілим. Передбачалася компенсація перш за все сім'ям осіб, загиблих в результаті «жахливих» вбивств, що здійснюються під впливом стимулюючих речовин або при масовому терорі угруповань. У 1982 р. прийнятий Закон про грошові виплати жертвам злочинів. Згідно з цим законом, потерпілі від злочинних посягань на їх життя або здоров'я, загиблих в результаті цих посягань, можуть одержувати грошові виплати від держави, якщо вони не одержують компенсацію від того, хто заподіяв цю шкоду.

У 1979 р. було створене Всесвітнє товариство віктимології, яке кожні три роки влаштовує міжнародний симпозіум. У Сполучених Штатах Америки на національному рівні були створені і прийняті: федеральний Закон про захист жертв злочинів і свідків (1982 р.) та Закон про жертви злочинів (1984 р.). Згідно з цими документами потерпілому, який виступає як свідок в кримінальному процесі, забезпечується судовий захист. Відшкодування матеріального збитку злочинцем стає самостійним видом кримінально-правових санкцій.

У 1983 р. Рада міністрів Європейської ради в Страсбурзі прийняла Європейську конвенцію про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. У цій конвенції були визначені принципи відшкодування збитку жертвам злочинів з боку держави і міжнародної співпраці у цій сфері країн – членів ЄС.

У Європі розроблена конвенція про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. Сьомий конгрес ООН (Мілан, 1985 р.) прийняв проєкт Декларації про основні принципи справедливості відносно жертв злочинності і жертв зловживань владою.

Зараз розроблені численні програми соціально-психологічної допомоги потерпілим. У США і Канаді цими програмами займаються в більшості випадків організації самопомоги, які складаються з людей, що постраждали від злочинів. Існують центри допомоги всім жертвам злочинів, а також спеціалізовані, наприклад кризові центри для жертв зґвалтування, обслуговують тільки жертв цього делікту. Бюро по боротьбі із шахрайством і обманом споживачів піклуються про жертв подібних злочинів. Всі програми соціально-психологічної допомоги потерпілим орієнтовані на надання підтримки та психічну реабілітацію, перш за все конкретним особам.

У Росії і Україні вже створюються подібні організації допомоги жертвам злочинів. Проте, ці організації в основі своїй є, кошти вони одержують нерегулярно, залежно від до них спонсорів. На жаль, дослідження у галузі віктимології ще не набрали необхідного масштабу.

Питання типології жертв злочинів, відшкодування моральної шкоди, надання допомоги жертвам злочинів, організація захисту їх – всі ці питання дотепер в Україні остаточно не вирішені. Саме в цих напрямках необхідно розвивати віктимологічні дослідження для вирішення одного з украї важливих завдань діяльності правоохоронних органів – боротьба із злочинністю.

В.О. Болотова, І.В. Пахар

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ОВС (СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Разом із проголошенням необхідності переходу до ринкових відносин виникла теза про потребу у соціальному захисті. Спершу термін «соціальний захист» використовувався рідко, потім, після прийняття програм переходу до ринку, він став невід'ємною змістовною характеристикою соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві. Перш за все, це зумовлено необхідністю відповідних дій щодо пом'якшення або ліквідації соціальних загроз, пов'язаних із зниженням рівня життя, появою безробіття, погіршенням умов та охорони життя і здоров'я, скороченням тривалості життя та ін.

Соціальний захист є невід'ємним атрибутом існування будь-якої достатньо розвиненої держави. За останні п'ять років в Україні було розпочато чимало досліджень з проблем соціального захисту населення. Так, наприклад, Р. Єрмоловською соціальний захист був розглянутий як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки [1]; І.К. Дрозд проаналізував формування механізму соціального захисту сільського населення в умовах ринкової економіки України [2]; системі соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах присвятив своє дисертаційне дослідження І.К. Хомяк [3]; розпочав аналізувати соціальний захист населення в умовах переходу до ринкової економіки Р.І. Куницький [4]. Досить популярним є вивчення соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ (О.М. Бандурка, В.С. Венедиктов, М.І. Мельник, Г.М.Мякішев тощо). Але проблемою соціального захисту переважно займаються економісти та правознавці. Проте соціальний захист виконує не тільки економічні та правові функції. Суб'єкти соціальної політики, особливо держава, організують та реалізують систему соціального захисту для регулювання соціальних відносин на різних рівнях: від суспільства взагалі до окремих установ, як складових певних соціальних інститутів. Звідси необхідність саме соціологічного осмислення цих механізмів. Тому метою нашої роботи є уточнення категорії соціального захисту через визначення його ролі в регулюванні соціальних відносин. Окремо треба звернути увагу на функції соціального захисту в правозахисній сфері, оскільки вона має певну специфіку, що пов'язано з особливостями статусу правоохоронців.